
BUXGALTERIYA HISOBI VA AUDIT TARIXI HAQIDA

Tursunov Faridun Mustafoyevich

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, “Bank ishi” kafedrası assistenti

tursunovfaridun4330@gmail.com

Toxirov Muxammad Ali Alimardon o’g’li

Samarqand iqtisodiyot va servis institut talabasi

Aminov Malikbek Qaxramonovich

Samarqand iqtisodiyot va servis institut talabasi

ANNOTATSIYA: Mazkur maqolamizda buxgalteriya hisobi tizimi haqida tushuncha berilishi bilan bir qatorda, bugungi kunda bu tizimning holati, buxgalteriya tizimining faoliyati va uni nazorat qiluvchi va baholovchi audit tizimi haqida bir qancha ma'lumotlar keltirildi. Ushbu maqola buxgalteriya hisobi va audit fanining vujudga kelish tarixiga bag'ishlanadi. Buxgalteriya hisobi va audit yo'nalishining rivojlanishi uchun hissa qo'shgan olimlar va ularning fikrlari, ta'riflari aks etgan.

Kalit so'zlar: Buxgalteriya hisobi, rentabellik, sof daromad, bozor iqtisodiyoti, audit, konsalting, inventarizatsiya, iqtisodiy tahlil, tashqi nazorat.

O'zbekiston Respublikasida o'tkazilayotgan iqtisodiy-ijtimoiy islohatlar muvaffaqiyati, ishlab chiqarish tarmoqlarining buxgalteriyasi, Mamlakatimizda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlarda buxgalteriya hisobi va hisobotini mustaqil fan hamda amaliyotda kompaniyalar boshqaruvining muhim bo'g'ini hisoblanadi. Iqtisodiyotimizning barcha jabhalarida bo'lgani kabi, buxgalteriya hisobi borasida ham ulkan o'zgarishlar sodir bo'ldi. Keyingi yillar mobaynida xalqaro standartlarga to'la-to'kis javob beruvchi buxgalteriya hisobi tizimini yaratish borasida ko'pgina islohotlar olib borilmoqda. Buxgalteriya hisobidan foydalanuvchilar doirasi ancha kengayib borayotganligi, integratsiya jarayonlari chuqurlashayotganligi, qo'shma korxonalar barpo etilayotganligi, jahon moliya bozoriga chiqilayotganligi sarmoyalar, ishchi kuchi va valyutaning ayrim mamlakatlar o'rtasida erkin harakatlanishi zarurligi buxgalteriya hisobi tizimini jahon standartlariga ko'chirishni yanada qattiqroq talab qilmoqda. Buxgalteriya tushunchasi o'zining qadimiy tarixiga ega “Buxgalter” atamasi nemis tilidan tarjima qilganda ”buck-kitob” “halter-tutish” so'zlarining birikmasi bo'lib, kitob tutuvchi degan ma'noni anglatadi. Ingliz tilida so'zlashadigan mamlakatlarda buxgalteriya hisobi “accounting” deb yuritiladi. Buxgalteriya hisobida har qanday xo'jalik operatsiyasi bo'yicha tegishli tarzda tuzilgan, barcha zarur ko'rsatkichlarga ega bo'lgan, mas'ul shaxslar tomonidan imzolangan va tasdiqlangan hujjat tuzilishi kerak. Buxgalteriya hisobi - har qanday mulkchilik shaklidagi korxonada xo'jalik faoliyatini yalpi, uzluksiz kuzatish va nazorat qilish, sodir bo'lgan voqea-hodisalarni hisob registrlarida qayd qilish, ularga ishlov berish hamda hujjatlarga asoslangan holda moliyaviy

hisobot ko‘rinishida axborotlarni foydalanuvchilarga taqdim qilish tizimidir. Xo‘jalik hisobi asosan quyidagi funksiyalarni bajaradi:

- a) iqtisodiyot tarmoqlarida sodir bo‘layotgan xo‘jalik jarayonlarini kuzatib borish;
- b) kuzatish orqali olingan ma‘lumotlarni miqdoriy ko‘rsatmalarda ifodalash;
- c) korxonalar, tashkilot, muassasa xo‘jalik faoliyatlarini kuzatish natijalarini maxsus hujjatlarda qayd etish;
- d) maxsus hujjatlarda aks ettirilgan ma‘lumotlarni umumlashtirish va guruhlashtirish, xo‘jalik jarayonlari ustidan nazorat o‘rnatish hamda ularga ta‘sir etish.

Xo‘jalik hisobining yuqoridagi funksiyalari ayrim korxonalar, muassasa, tashkilot va umuman butun iqtisodiyotning iqtisodiy jihatdan asoslangan joriy va kelgusidagi reja ko‘rsatkichlarini tuzishda, ular bajarilishini ustidan nazorat olib borishda muhim ahamiyat kasb etadi. Buxgalteriya bu ancha yillardan beri mavjud bo‘lgan tushuncha hisoblanadi. Buxgalteriya hisobi fan sifatida qachon shakllanganligi shu soha vakillarini qiziqtirishi tayin. Odatda bu borada uchta javobni uchratishimiz mumkin. Birinchisi: buxgalteriya hisobi 3000 yil oldin odamlar jarayonlarni ro‘yxatga olishni boshlagan paytdan boshlab; Ikkinchisi: 500 yil oldin italyan matematigi Luka Pacholining (1445-1515 y.) “Schyotlar va yozuvlar haqida traktat” kitobining nashrdan chiqishi bilan yuzaga kelgan; Uchinchisi: 100 yil oldin, buxgalteriya hisobi sohasida birinchi nazariy qarashlar paydo bo‘lgan davrdan yuzaga kelgan. Shu sababli, bu tortishuvlar haligacha yakuniga yetmagan. Biz uning ilk ko‘rinishlari qachon yuzaga kelganligi haqida taxminlar asosidagina xulosa chiqarishimiz mumkin. Ikki yoqlama yozuv davri. (Ushbu davr 1300-1850 yillarni qamrab oladi.) Bu davrda xo‘jalik jarayonlarining ommalashuvi, murakkablashuviga mos ravishda oddiy yozuvdan ikki yoqlama yozuvga o‘tish zaruriyatining yuzaga kelishi bilan xarakterlanadi. Hisob yozuvlariga katta urg‘u berilganligi ham ushbu davrga xos. Bu davrda buxgalteriya hisobida dastlabki schyotlar rejasi ishlatila boshlandi. Buxgalteriyaning zamonaviy tizimining kelib chiqishi Luka Pacholiga borib taqaladi Vinetsiya, Italiya XV asming oxiri. Pacholi aytdiki “biror iqtisodiy hodisa aniq bir tizim orqali tartibli va ishonchli qilib ma‘lumotlarni buxgalteriya kitobiga yozilishi qayd qilinishi kerak”ligini takidlab ketgan. Nazariy-amaliy davr (ushbu davr 1850-1900-yillar oralig‘ini egallaydi). Bu davrga kelib xo‘jalik jarayonlariga huquqiy maqom shakllandi. Natijada jarayonga ham iqtisodiy jihatdan, ham huquqiy jihatdan yondashuvlar belgilandi. Schyotlar rejasining differensiyasi boshlandi, shakllariga ahamiyat qaratildi, balans, foyda, tannarx, ishlab chiqarish va muomala xarajatlari tushunchalari shakllandi. Buxgalteriya hisobi butun reallikni baholashni qamrab oldi. Ilmiy davr. (Ushbu davr 1900 - 1950 yillarni o‘z ichiga oladi). Bu davrda asosiy e‘tibor mahsulot ishlab chiqarish xarajatlariga va mahsulot tannarxini to‘g‘ri aniqlash, xarajatlarning jadalligi bilan ajralib turadi. Kalkulyatsiyalash tartibi ham ushbu davrga xos. Mahsulotning ishlab chiqarish va to‘liq tannarxini aniqlash, smeta qiymati tushunchasi, direkt kost, standart kost usullari, to‘g‘ri va egri xarajatlarning ushbu davrning eng muammoli masalasiga aylangan. Boshqaruvning har bitta funksiyasini ajratish, soliqqa tortish masalalarida buxgalteriya hisobini o‘ta va aniq tizimi yaratildi. Buxgalteriya hisobini ishlab chiqarish hisobiga alohida urg‘u berildi. Boshqaruv va moliyaviy hisobning tarkiblanishiga o‘tish davri boshlandi. Hozirgi davrni o‘z ichiga oladi. Bu davr 1950-yildan hozirgi kunga qadar bo‘lgan davrni o‘z ichiga oladi. Xalqaro standartlarning qabul qilinishi bilan xarakterli bo‘lgan ushbu davr buxgalteriya hisobining rivojlanishida o‘ziga xos revolyutsiya davri bo‘ldi deyish mumkin. Buxgalteriya hisobi, mulk egalari, jamoat, davlat manfaatlar bo‘yicha o‘zining aniq javoblariga ega bo‘ldi. Buxgalteriya hisobining asosiy

prinsiplari. Uzluksizlik, ishonchlilik, ko'rsatkichlarning qiyoslanuvchanligi buxgalteriya hisobining asosiy prinsiplaridir. Buxgalteriya axboroti: Buxgalteriya axboroti boshlang'ich hisob hujjatlariga asoslangan, buxgalteriya hisobi registrlarida, moliyaviy hisobotlarda, tushuntirishlarda hamda buxgalteriya hisobini tashkil etish va yuritish bilan bog'liq boshqa hujjatlarda aks ettiriladigan buxgalteriya hisobi obyektlari haqidagi qayta ishlangan ma'lumotlardir. Ushbu maqolada buxgalteriya hisobi va auditning xo'jalik yurituvchi subyektlar uchun ahamiyati, ularning to'g'ri moliyaviy hisobot berish, shaffoflikni ta'minlash, qonunchilik va me'yoriy talablarga rioya qilishdagi roli yoritilgan. U buxgalteriya hisobi va audit o'rtasidagi farqlarni o'rganadi, buxgalteriya hisobining moliyaviy operatsiyalarni qayd etish va umumlashtirishga qaratilganligini ta'kidlaydi, audit esa moliyaviy hisobotlar va jarayonlarni mustaqil baholashni ta'minlaydi. Maqolada buxgalteriya hisobi va auditning to'g'ri amaliyoti, ya'ni shaffof moliyaviy hisobotlar, ongli qarorlar qabul qilish va qonuniy talablarga rioya qilish kabi afzalliklari ta'kidlangan. U manfaatdor tomonlarning ishonchini mustahkamlash va biznesning barqaror o'sishini rag'batlantirish uchun samarali buxgalteriya hisobi va audit amaliyotini joriy etish muhimligini kuchaytirish bilan yakunlanadi. Kirish so'zlar: buxgalteriya hisobi, audit, moliyaviy amaliyotlar, korxonalar, moliyaviy hisobot, shaffoflik, huquqiy va normativ talablar, buxgalteriya hisobi va audit o'rtasidagi farqlar, ish yuritish, moliyaviy operatsiyalar, mustaqil baholash, buxgalteriya hisobi va auditning afzalliklari, shaffof moliyaviy hisobot, axborot asosida qaror qabul qilish, muvofiqlik, manfaatdor tomonlarning ishonchi, biznesning barqaror rivojlanishi. Buxgalteriya hisobi va audit korxonalarining moliyaviy operatsiyalari va boshqaruvida muhim rol o'ynaydi. Ular to'g'ri moliyaviy hisobotni ta'minlaydigan, shaffoflikni ta'minlaydigan va qonun va tartibga soluvchi talablarga rioya qilishni ta'minlaydigan fundamental amaliyotlardir. Ushbu maqolada biz buxgalteriya hisobi va auditning ahamiyatini, ularning asosiy farqlarini va biznes uchun ahamiyatini o'rganamiz. Buxgalteriya hisobi - bu tashkilotning moliyaviy operatsiyalarini hisobga olish, umumlashtirish, tahlil qilish va hisobot berish jarayoni. Bu sotish, sotib olish, xarajatlar va daromadlar kabi barcha moliyaviy faoliyatni tizimli va tashkiliy tarzda qamrab olishni o'z ichiga oladi. Buxgalteriya hisobining asosiy maqsadi ichki va tashqi manfaatdor tomonlarga, shu jumladan boshqaruv, investorlar, kreditorlar va soliq organlariga ishonchli va tegishli moliyaviy ma'lumotlarni taqdim etishdan iborat. Buxgalteriya hisobining to'g'ri amaliyoti korxonalariga moliyaviy ko'rsatkichlarini kuzatish, asosli biznes qarorlar qabul qilish, resurslarni samarali taqsimlash va soliq qonunchiligiga rioya qilishni ta'minlash imkonini beradi. Shuningdek, u biznesning moliyaviy holati va holatini aks ettiruvchi moliyaviy hisobotlarni, shu jumladan balans, daromadlar to'g'risidagi hisobot va pul oqimi to'g'risidagi hisobotni tayyorlashga yordam beradi. Boshqa tomondan, audit moliyaviy hisobotlar, hisobotlar va jarayonlarning to'g'riligi, to'liqligi va amaldagi buxgalteriya standartlariga muvofiqligini ta'minlash uchun tekshirish va tekshirishdir. Buxgalteriya hisobi kundalik moliyaviy faoliyatga qaratilgan bo'lsa-da, audit auditorlar deb nomlanuvchi malakali mutaxassislar tomonidan o'tkaziladigan mustaqil va ob'ektiv baholashdir. Auditning asosiy maqsadi manfaatdor tomonlarga moliyaviy hisobot jiddiy xatolardan xoli ekanligi va buxgalteriya hisobi tamoyillariga muvofiq adolatli taqdim etilganligiga ishonch hosil qilishdan iborat. Auditorlar biznesning ichki nazorat tizimlarini ko'rib chiqadi va tahlil qiladi, moliyaviy ma'lumotlarning ishonchliligini baholaydi, har qanday mumkin bo'lgan xato yoki qoidabuzarliklarni aniqlaydi va moliyaviy hisobot jarayonlarini yaxshilash uchun takomillashtirishni tavsiya qiladi. Bundan tashqari, audit firibgarlikni aniqlash, moliyaviy huquqbuzarliklarning oldini olish va moliyaviy ma'lumotlarning yaxlitligi va ishonchliligini ta'minlash uchun muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Bu korxonalariga ichki nazorat tizimlarining zaif tomonlarini aniqlashga, xavflarni kamaytirishga va qonuniy talablar va

sanoat standartlariga muvofiqqligini ta'minlashga yordam beradi. Buxgalteriya hisobi va audit bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, buxgalteriya hisobi to'g'ri va ishonchli moliyaviy ma'lumotlar uchun asos bo'lib xizmat qiladi, audit esa ushbu ma'lumotlarning to'g'riligi va ishonchliligini tekshirish uchun kafolat bo'lib xizmat qiladi. Korxonalar uchun buxgalteriya hisobi va auditning to'g'ri amaliyoti ko'plab afzalliklarni beradi. Ular sarmoyadorlarni jalb qilish va moliyalashtirish uchun juda muhim bo'lgan shaffoflik, hisobdorlik va ishonchlilikni oshiradi. To'g'ri moliyaviy ma'lumotlar korxonalariga asosli qarorlar qabul qilish, ularning faoliyatini baholash va yaxshilash yo'nalishlarini aniqlash imkonini beradi. Bundan tashqari, buxgalteriya hisobi va audit standartlariga rioya qilish korxonalariga qonuniy va tartibga soluvchi talablarni boshqarishga yordam beradi va jarimalar, huquqiy nizolar va obro'ga zarar yetkazish xavfini kamaytiradi. Xulosa qilib aytganda, buxgalteriya hisobi va audit butun dunyo bo'ylab korxonalar uchun ajralmas amaliyotdir. Buxgalteriya hisobi moliyaviy operatsiyalarni to'g'ri qayd etish, tasniflash va hisobot berishni ta'minlaydi, audit esa to'g'riligi va ishonchliligini ta'minlash uchun moliyaviy hisobotlarni mustaqil baholashni ta'minlaydi. Ular birgalikda shaffof moliyaviy hisobotlar, ongli qarorlar qabul qilish va biznesning umumiy moliyaviy salomatligi uchun asos yaratadilar. Buxgalteriya hisobi va auditning samarali amaliyotini joriy etish nafaqat qonunchilik va me'yoriy hujjatlar talablariga rioya etilishini ta'minlaydi, balki manfaatdor tomonlarda ishonchni uyg'otadi va barqaror o'sishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Островский А. Китайский проект «Экономический пояс Шелкового пути» как путь к международномуэкономическому сотрудничеству // Азия и Африка сегодня. – М.: 2016 г
2. С.Г.Лузянинб, В.А.Никонов «Россия – Китай формирование обновленного мира» Москва. 2018 г 3. Audit asoslari. Buxgalteriya hisobi va audit yo'nalishidagi oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darlik / К.В. Ahmadjonov, LL Yakubov; O'zbekiston Respublikasi oliyva o'rta maxsus ta'lim vazirligi. - T.: 2010, - 288 b
3. Iqtisodiy ta'limotlar tarixi ;SH.X.Tashmatov;Toshkent-2021
4. Шарипова Нигина Джоракуловна, Джураев Искандар. (2024). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННЫХ МЕХАНИЗМОВ ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В КОММЕРЧЕСКИХ БАНКАХ. Эфиопский международный журнал многопрофильных исследований , 11 (04), 66–68.
5. Sharipova Nigina Jorakulovna. Maksudov Orif Shakirovich , (2023). THE IMPORTANCE OF MONETARY REFORMS. Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research, 10(12), 880–883.
6. Шарипова Нигина Джуракуловна Самаркандский институт экономики и сервиса Ассистент. (2023). ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ. Zenodo.
7. Шарипова, Н.Д. Акобиров, А.П., и (2023). ДАЛЬНЕЙШЕЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ ДИСТАНЦИОННЫХ БАНКОВСКИХ УСЛУГ КОММЕРЧЕСКИМИ БАНКАМИ. SCHOLAR , 1 (35), 66–73.